

KONFLIKTOLOGIK MADANIYAT TUSHUNCHASIGA YONDASHUVLAR

Davlatova Zebo Haydarovna

NavDPI, Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada "konflikt" tushunchasi, uning sohalarda o'rganilishi, madaniyatshunoslikdagi o'rni, konfliktologik madaniyat va uning tarkibiy tuzilishi masalasi muhokama qilindi. Konfliktologik madaniyat va uning jamiyat hayotidagi o'rni mavzusiga oydinlik kiritildi.

Kalit so'zlar. Konflikt, madaniyatshunoslik, konfliktologik madaniyat, tarkibiy tuzilish, tinchlik madaniyati.

Annotatsion. This article examines the concept of "conflict", its field research, its place in cultural studies, conflictological culture and its structure. The topic of conflict culture and its place in the life of society is clarified.

Keywords. Conflict, cultural studies, conflictological culture, structure, culture of peace.

Ma'lumki, yer yuzidagi barcha insonlar qanday sharoitda yashashidan qat'iy nazar "konflikt" deb ataluvchi hodisaga duch kelishadi. Xalq orasida "Agar hayotingizda hech qanday konflikt bo'lmasa, o'zingizda puls bor-yo'qligini tekshiring", – degan gap behudaga yurmaydi. Demak, insonki bor u tushunmovchiliklarga, qarama-qarshiliklarga uchraydi. Konfliktning zidi - bu rozilik, hamjihatlik, birlik, tinchlik. Tinchlik va hamjihatlikda yashash oson, sodda, qulay. Bunday hayot har doim ham qadrlanadi. Chunki mojarolar odatda asabiy taranglik va stressni keltirib chiqaradi, hatto inson salomatligiga putur etkazishi mumkin. Shuning uchun odamlar konfliktga borishdan qochishga harakat qilishadi.

Zamonaviy ilm-fanning ta'kidlashicha, konflikt qandaydir muvaffaqiyatsizlik, kurashish kerak bo'lgan xato emas, balki jamiyat uchun ham, uning alohida vakillari uchun ham zarur bo'lgan o'z tuzilishi va dinamikasiga ega bo'lgan tabiiy, ijtimoiy jarayondir. Shuning uchun konfliktning buzg'unchi va ijobiy funktsiyalarini tushunish, ularni tartibga solish va hal qilish, konfliktda xatti-harakatlarning konstruktiv uslublarini tanlash ya'ni, nizolarni boshqarish madaniyatiga etarli darajada ega bo'lish maqsadga muvofiq. Konflikt turli: konfliktologiya, sotsiologiya, psixologiya kabi fnlar doirasida keng o'rganiladi. Uni madaniyat, madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish esa zamonaviy madaniy hayotning ajralmas uzvi sifatida pedagogika uchun zaruriy va dolzarbdir.

Chunki "konfliktologik madaniyat" tushunchasi, uning mohiyati kamdan-kam o'rganilgan. Ma'lumki, konflikt (nizo) manfaatlarning farqlanishi yoki tomonlar o'rtasida ularning intilishlariga bir vaqtning o'zida erishib bo'lmashligiga ishonch natijasida paydo bo'ladi.

Ijtimoiy hodisa sifatida konfliktning quyidagi asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- a) tomonlarning manfaatlari, e'tiqodlari va qadriyatlarining tafovuti;
- b) tomonlarning ushbu kelishmovchiliklardan xabardorligi;
- v) tomonlarning bir-biriga qarshi qaratilgan harakatlari almashishi (kurash, to'qnashuv va h.k.);
- g) konfliktning "ijtimoiyligi" uning asosiy belgilaridan biri sifatida.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib aytish mumkinki, konflikt - bu tomonlarning manfaati, e'tiqodi, qadriyatlari farqlanishi bilan tavsiflangan, shuningdek, tomonlarning o'zaro zarar etkazish uchun bir-biriga qarshi qaratilgan harakatlari almashishi bilan kechadigan ijtimoiy o'zaro ta'sir turidir.

Shu o'rinda "konfliktologik madaniyat" tushunchasiga aniqlik kiritish va uning asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish lozim. Ma'lumki, madaniyat (lot.*cultura* - yetishtirish, qayta ishlash, tarbiyalash, ta'lim, rivojlantirish, hurmat qilish) kishilarning ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy yutuqlari yig'indisi sanaladi. Madaniyat - bu ekstrabiologik xususiyatga ega bo'lgan murakkab tizim ("supertizim") bo'lib, u inson mavjudligi va rivojlanishining umumiy tajribasini o'z ichiga oladi. Ushbu tajribani to'plash, ko'paytirish, rivojlantirish va ulardan foydalanish, shu bilan birga insoniyatga xos xususiyatlarni ko'paytirishni ham maqsad qiladi.

"Madaniyat insonning ijtimoiy hayoti va ijtimoiy faoliyati mahsuli", deya ta'kidlaydi L.S.Vigotskiy [1]. A.S.Karmin esa "Madaniyatshunoslik" kitobida "madaniyat" tushunchasini ikki xil talqin qilish mumkinligini yozadi: Birinchi yondashuv: aksiologik (qadriyat) – faqat insoniyatning eng yaxshi yaratig'larini madaniyat deb biladi, bu odamlarning ma'naviy yuksalish maydonidir. Ushbu yondashuv faqat ma'lum qadriyatlarga mos keladigan ijobiy narsalarni madaniyat deb tushunishga olib keladi. Bu qarash sub'ektiv bo'lib, aksiologik talqin ko'plab muhokamalarga uchradi.

Ikkinchi yondashuv antropologikdir. Madaniyatni antropologik manoda tushunish uning qamrovini kengaytiradi: madaniyat deganda insoniyatni tabiatdan ajratib turuvchi hamma narsa tushuniladi va u kishilar tomonidan yaratilgan hamma narsani o'z ichiga oladi [2]. Madaniyatni antropologik nuqtayi nazardan tavsiflash bir qator ijtimoiy fanlar uchun ushbu mavzuni o'rganish, unga turli tomonlardan qarash imkonini beradi. Bunda asosiy vazifa madaniyatni bir butun sifatida emas, balki uning alohida tomonlari va tarkibiy qismlarini o'rganishni taqozo etadi. Psixologik

an'analarda madaniyat insonning atrofidagi hayot sharoitlariga moslashishi va madaniy moslashuvi natijasida yuzaga keladigan orttirilgan xulq-atvor shakllari majmui sifatida torroq ma'noda ta'riflanadi.

Madaniyat - bu avlodan-avlodga o'tadigan va vaqt o'tishi bilan o'zgarishlarga chidamli bo'lgan xatti-harakatlar namunasi sifatida konfliktologiyaga ham aloqador. Manbalarda konfliktologik madaniyat turlicha ta'riflanadi. N.V.Samsonovning fikricha: "Shaxsning konfliktologik madaniyati insonning ijtimoiy: shaxslararo, millatlararo va xalqaro nizolarni oldini olish va hal qilish istagi (ehtiyoj, xohish) va qobiliyatida" [5]. N.V.Kuklevaning ta'kidlashicha, o'qituvchining konfliktologik madaniyati - bu uning hamkorlik faoliyatida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan natijalarga erishish uchun mojaroni tan olish, uni oldini olish yoki (agar oldini olishning iloji bo'lmasa) konstruktiv hal qilish qobiliyati va tayyorligi [3].

Konfliktologik madaniyatga ma'no va mazmun jihatdan yaqin yana bir "Tinchlik madaniyati" tushunchasi mavjud bo'lib, u 1989 yilda YuNESKO tashabbusi bilan Yamossukroda (Kot-D'Ivuar) bo'lib o'tgan "Odamlar ongida tinchlik" kongressida paydo bo'lgan. 1992 yilda Tinchlik madaniyati konsepsiyasi YUNESKOning asosiy harakat dasturiga aylandi, 1999 yilda esa Tinchlik madaniyati konsepsiyasi muhim xalqaro tashabbus deb nomlandi va BMT Bosh Assambleyasi tomonidan ma'qullandi [4].

Tinchlik madaniyatining asosiy g'oyasi jamiyatdagi zo'ravonlikni zararsizlantirish yoki yumshatishning mafkuraviy va madaniy vositalarini (birinchi navbatda qurolli to'qnashuvlarning oldini olish uchun) safarbar qilishdir. "Ularning asl tamoyili oddiy edi va u allaqachon YuNESKO Nizomi bilan mustahkamlangan edi.

Odatda hamma urushlar odamlar ongida boshlanadi. Va u erda tinchlik uchun shubhasiz, asoslar ham topiladi.

Shunday qilib, Tinchlik madaniyati ziddiyatli vaziyatlarni, nizodagi tomonlarni zo'ravonlik, kamsitish va tahqirlashsiz hal qilish uchun standartlar, me'yorlar va modellarga asoslangan yangi madaniyatni yaratish (universal miqyosda) zarurligi haqida gapiradi.

Gerxard Shvarts o'zining "Nizoli vaziyatlarni boshqarish: nizolarni tashxislash, tahlil qilish va hal qilish" kitobida asta-sekin rivojlanayotgan, mojarolar bilan ishlashning oddiy shakllaridan (qochish, voz kechish) eng murakkab (murosa, konsensus)gacha rivojlanayotgan konfliktologik madaniyat haqida yozadi.

Shaxsning konfliktologik madaniyati mazmuni mas'uliyat, erkinlik, shaxsiy mustaqillik va o'zini o'zi anglashning gumanistik qadriyatlariga asoslangan va eng maqbul tarzda namoyon bo'ladigan fikrlash, his-tuyg'ular, tasavvur, muloqot va xulq-atvor madaniyatini, xatti-harakatlarning nizoli vaziyatga mos uslublarini o'z ichiga olgan integral sifatni anglatadi. Shu bilan birga uning tuzilishi to'g'risida ham turlicha

yondashuvlar mavjud. Jumladan, O.I.Shcherbakov konfliktologik madaniyat insonning nizoli holatlarga tayyorgarligining eng yuqori darajasi, deb biladi va konfliktologik tayyorgarlikni quyidagi tarkibiy qismlarga ajratadi:

1) konfliktologik savodxonlik - bu mojarolarni tahlil qilish va ular bilan ishlash mexanizmi va texnologiyalarini bilishda emas, balki ularni intuitiv tushunishda namoyon bo'ladigan eng asosiy daraja bo'lib, u umuman shaxsga nizolarni konstruktiv tarzda hal qilishga imkon beradi.

2) konfliktologik kompetentsiya - konfliktologik tayyorgarlikning ikkinchi darajasi bo'lib, u o'quv jarayonida maxsus shakllantirilgan va ishlab chiqilgan konflikt haqidagi ilmiy va amaliy bilimlar tizimidan iborat.

3) konfliktologik madaniyat - bu shaxsning konfliktlarni boshqarishning eng yuqori darajasi [7].

U bir kompleksga bog'langan va bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan turli xil tarkibiy qismlardan ("madaniyatlar") iborat. Ushbu kompleksning elementlari quyidagilardan iborat: fikrlash madaniyati, his-tuyg'ular madaniyati, kommunikativ madaniyat, ma'naviy qadriyatlar madaniyati, konfliktologik xulq-atvor madaniyati.

Fikrlash madaniyati konflikt haqidagi nazariy g'oyalarga asoslanadi va shaxsning konfliktni oqilona tahlil qilish, asosiy va ikkinchi darajali narsalarni ajratib ko'rsatish va o'z xatti-harakatlariga chiqarilgan xulosalardan foydalanish qobiliyatidan iborat.

Tuyg'ular madaniyati - bu hissiyotlar bilan ishlash bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalar, birinchi navbatda: his-tuyg'ular va uni tushunish, salbiy his-tuyg'ular bilan ishlash, hamdardlik ko'rsatish va boshqalar.

Kommunikativ madaniyat - dialogik va sheriklik suhbatlarini o'tkazishga tayyorlik va qobiliyat.

Ma'naviy qadriyat madaniyati - bu ziddiyatlarga qaratilgan shaxsiy qadriyatlar to'plami.

Konfliktologik xulq-atvor madaniyati - bu konflikt bilan bevosita ishlash qobiliyati, ya'ni konfliktni boshqarish va hal qilish, uning kuchayishiga yo'l qo'ymaslik.

I.S. Pochekaevaning fikricha, konfliktologik madaniyat uchta komponentdan iborat:

Ratsional komponent - konfliktning mohiyati, uning tuzilishi va dinamikasi, turlari, yechish usullari va boshqalar haqidagi nazariy bilimlardan iborat.

Hissiy komponent - konfliktli vaziyatda shaxsning hissiy holatini belgilaydi.

Xulq-atvor komponenti - nizolar bilan konstruktiv ishlash uchun amaliy ko'nikma va qobiliyatlar tizimi [4].

N.U.Yarichev konfliktologik madaniyatni quyidagi tarkibiy qismlarga ajratadi: a) kognitiv komponent - konflikt haqidagi nazariy fikrlar; b) pertseptiv komponent -

insonning shaxsni idrok etishi haqidagi bilimlarni qo'llash; s) aksiologik komponent - qadriyatlarni aks ettiradi: zo'ravonlik qilmaslik, hayot, atrofdagilar; d) aqliy faoliyat komponenti - axborotni qayta ishlash va nizolarni konstruktiv hal qilish yo'llarini topish qobiliyati; ye) kommunikativ-ijodiy komponent – nizoli vaziyat davomida muloqot qobiliyati va shaxsning ijodiy qobiliyatlarini o'z ichiga olgan komponent.[8].

N.V. Samsonova mutaxassisning konfliktologik madaniyati tuzilishida to'rtta blokni belgilaydi: 1. Axborot bloki: konflikt haqidagi bilimlarni: uning ta'rifi, tuzilishi, dinamikasi, xususiyatlari va boshqalarni o'z ichiga olgan

2. Aksiologik blok: mutaxassisning individual fazilatlarini va xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Bu intellektual sohani (tafakkurning moslashuvchanligi va kengligi bilan bog'liq fazilatlar, shaxsning ijodiy qobiliyatlari) va hissiy sohani (o'ziga ishonch, his-tuyg'ularni boshqarish qobiliyati, empatiya va boshqalar) o'z ichiga oladi. Bu, shuningdek, motivatsion muhit (mojaroga munosabat, nizoni konstruktiv hal qilish zarurligini tushunish), iroda, o'z-o'zini tartibga solish va ekzistensial (o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini o'zi anglash istagi) sohalarni o'z ichiga oladi. Aksiologik blok konfliktni konstruktiv hal etishda transformativ faoliyat ko'rsatish uchun asos rolini o'ynaydi.

3. Operatsion blok nizo bilan ishlashning aniq ko'rsatmalari va ko'nikmalarini o'z ichiga oladi: nizoli vaziyatni tahlil qilish, shuningdek uni oldindan bashorat qilish, nizoning oldini olish yoki hal qilish qobiliyati.

4. Shaxsiy fazilatlar bloki konfliktida konstruktiv faoliyat va mojarodan keyingi o'zaro ta'sir uchun zarur bo'lgan barcha fazilatlarini o'z ichiga oladi: adolat, mas'uliyat, ijtimoiylik (axloq, insonparvarlik), adekvatlik (o'zini ifoda etish, muloqot va boshqalar), etuklik (halol, o'zaro manfaatli o'zaro munosabatlarda qatnashish qobiliyati) [5].

Demak, konfliktologik madaniyat tushunchasi vaqt va zamonga qarab yangilanib boruvchi, umummadaniyatning invarianti sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, u professional madaniyatning eng zaruriy va muhim uzvidir. U shaxsning ijtimoiy hayoti va ijtimoiy faoliyati mahsulidir. U umumiy madaniyatning ma'lum bir turi bo'lib, muayyan tizimga aylanib, shaxsning konfliktni tasvirlash, o'rganish va amaliy ishlashga tayyorligi va qobiliyatida, shuningdek, shaxsning nizolar haqidagi bilimlarida namoyon bo'ladi. Biz bu madaniyatni aksiologik yondashuv nuqtai nazaridan baholash tarafdorimiz.

ADABIYOTLAR:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений. т. Т. 3. – М., 1983. – С. 145.
2. Кармин А.С. Культурология. 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: 2003. – С. 18-20.
3. Куклева Н.В. Формирование конфликтологической компетентности студентов университета, получающих дополнительную квалификацию «преподаватель». – Ставрополь, 2006. – С. 10.
4. Почакаева И.С. Воспитание конфликтологической культуры старшеклассников: автореф. дис. канд. пед. наук – Ижевск, 2010. – С. 7.
5. Самсонова Н.В. Конфликтологическая культура специалиста и технология ее формирования в системе вузовского образования: Монография. – Калининград, 2002. – С. 12
6. Самсонова Н.В. Конфликтологическая культура специалиста и технология ее формирования в системе вузовского образования: Монография. – Калининград, 2002. – С. 12.
7. Щербакова О.И. Формирование и развитие понятия «конфликтологическая культура личности» в теории и практике современной конфликтологии // Проблемы современного образования 2010. – №2.
8. Ярычев Н.У. Концепция развития конфликтологической культуры учителя в самообучающейся организации: автореф. дис. д-ра пед. наук. – Челябинск, 2011. – С. 14.